

karşı karşıya geldi. Daha savaşın başında halifenin birlikleri bozguna uğrayıp dağıldı. Muktedir-Billâh Mağribli ve Berberî askerler tarafından öldürüldü (27 Şevval 320 / 31 Ekim 932). Yerine kardeşi Kâhîr-Billâh geçti.

Büveyhîler'in Bağdat'ı istilâsına kadar en uzun süre halifelik yapan Muktedir-Billâh sık sık vezir değiştirmesiyle tanınır. Onun devrinde hazinenin gelir kaynakları azalmış, Sevâd'dan yılda 100 milyon dirhem vergi alınırken 306'da (918-19) bu miktar 31 milyon dirheme kadar düşmüştü, bu arada sarayın masrafları da artmıştır. Sarayında 11.000 Rum ve Sudanlı hizmetçinin olduğu ve onun döneminde harem nüfuzunun arttığı rivayet edilir. Vezir İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsâ sarayın masraflarını kısmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Fâtımîler ve Hamdânîler bu devirde bağımsız birer devlet olmuştur.

Muktedir-Billâh'ın çeşitli faaliyetleri arasında Bağdat'ta kendi adıyla anılan bir bîmâristan (Bîmâristânü'l-Muktedirî) yaptırması, Diyarbekir surlarını yeniden inşa ettirmesi, bazı yüksek memur ve kumandanlara verilen iktâlar için Dîvânü iktâi'l-vüzerâ'yı kurması ve İdil-Bulgar Hanlığı'na aralarında meşhur seyyah İbn Fadlân'ın bulunduğu bir heyet göndermesi de yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 292-311; Arîb b. Sa'd, *Şîlatü Târîhi't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 27-156; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 2-241; Hilâl b. Muhassın es-Sâbî, *Rûsumü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mihâil Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 7-13, 17, 20, 25, 27-28, 38, 47, 49, 61, 67-68, 71, 76, 77, 94, 130-131; a.m.f., *el-Vüzerâ* (nşr. Hasan ez-Zeyn), Beyrut 1990, bk. İndeks; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîhi't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 191-273; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leiden 1973, s. 153-160; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 474, 514; VIII, 8, 248, 257, 290, 291, 326, 491; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahri* (nşr. Muhammed İvaz İbrâhim Bek - Ali el-Cârim Bek), Mısır, ts. (Dârü'l-maârif), s. 232-247; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 284-285; Hudaî, *Muhâdârât: 'Abbâsiyye*, s. 335-339; G. le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 115, 120, 154, 195, 206, 231, 255-257; a.m.f., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 241-242; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbaside de 749 à 936*, Damas 1960, II, 387-469; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, s. 185, 187-195, 229; Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası: Şağab Hatun*, İstanbul 1991; Hâmid Guneym Saîd, "ed-Devletü'l-'Abbâsiyye ve merâkizü'l-kuvâ fi 'ahdi'l-Muktedir-Billâh 295-320", *Mecelletü Külliyyeti'l-'ulümü'l-ictimâ'iyye*, III, Riyad 1979, s. 101-135; K. V. Zetterstéen - [C. E. Bosworth], "al-Muktedir", *EP* (İng.), VII, 541-542.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MUKTEFÎ-LİEMRİLLÂH

(المقتفي لأمر الله)

Ebû Abdillâh el-Muktefî-Liemrillâh
Muhammed (Hüseyn) b. Ahmed
el-Müstazhir-Billâh

b. el-Muktedî-Biemrillâh Abdillâh el-Abbâsî
(ö. 555/1160)

Abbâsî halifesi
(1136-1160).

12 Rebîülâhîr 489'da (9 Nisan 1096) doğdu. Babası Halife Müstazhir-Billâh'tır. Halife olmadan önceki hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar, Halife Râşid-Billâh ile İmâdüddin Zengî'nin Bağdat'tan ayrıldıklarını öğrenince elli günden fazla bir süreden beri kuşattığı şehre girdi (15 Zilkade 530 / 15 Ağustos 1136). Ertesi gün kadı ve şühûdu çağırıp onlara Râşid-Billâh'ın mâsum insanların kanını döktüğünü ve hilâfet makamıyla bağdaşmayacak işler yaptığını söyledi. Bunun üzerine halifenin görevden uzaklaştırılması gerektiğine karar verildi (İbnü'l-Cevzî, X, 60). Sultan Mesud, Râşid-Billâh'ın hal' edilmesinden (Zilkade 530 / Ağustos 1136) sonra yerine kimin getirileceği konusunda Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in fikrini sordu. Sencer de Vezir Şerefeddin Ali b. Tırâd ez-Zeynebî, Sâhibülmahzen Kemâleddin Hamza b. Talha el-Bakşlâmî ve Kâtibülinşâ Sedîdüddeve İbnü'l-Enbârî'nin uygun göreceklere kişinin hilâfete geçirebileceğini söyledi. Sultan Mesud, onlarla görüştüktan sonra Halife Müstazhir-Billâh'ın oğlu Ebû Abdullah Muhammed'in halifelik için en uygun kişi olduğuna karar verdi. Sultan Mesud, Ebû Abdullah Muhammed ile görüşüp bazı şartlarda onunla anlaştı. Buna göre yeni halife kendisi aleyhinde icraatta bulunmayacak, dünyevî yetkileri temsil eden âlâmetleri kullanmayacak, Müstazhir-Billâh'ın iktâlarıyla yetinecek ve Türk memlûk satın alıp istihdam etmeyecekti. Vezir Şerefeddin Ali, anlaşma şartlarını tesbit ettikten sonra Sultan Mesud hilâfet merkezinden ayrıldı. Ardından Muktefî-Liemrillâh lakabıyla halife ilân edilen Ebû Abdullah Muhammed'e biat edildi (18 Zilkade 530 / 18 Ağustos 1136; a.g.e., X, 61).

Muktefî-Liemrillâh, Şerefeddin Ali b. Tırâd ez-Zeynebî'yi vezir, onun amcası Ebû'l-Kâsım Ali b. Hüseyin ez-Zeynebî'yi kâdilkudât, Kemâleddin Hamza b. Talha'yı hazinedar tayin etti. Bu sırada Râşid-Billâh'ın elçisi görüşme talebinde bulunduysa da kabul edilmedi. İmâdüddin Zengî-

nin elçisi Kemâleddin Muhammed b. Abdullah eş-Şehrezûrî huzura girince ondan yeni halifeye biat etmesi istendi. Ancak elçi Râşid-Billâh'ın henüz görevde olduğunu söyleyip biat etmedi. Sarıfeyn, Derbihârûn ve Harbâ'nın İmâdüddin Zengî'ye mülk olarak verildiği, ayrıca yeni lakaplar tevcih edildiğinin bildirilmesi üzerine İmâdüddin Zengî biat etti ve Musul'da Muktefî adına hutbe okuttu. Sultan Sencer de Muktefî'ye bir elçi gönderip biat ettiğini bildirdi. Bağdat'ta okunan hutbelerde halifeden sonra Sencer ve Mesud'un adları da zikredilmeye başlandı. Bu esnada Sultan Mesud'a karşı ittifak yapan Fars hâkimi Mengüpars, Hüzistan Emîri Bozaba ve Melik Dâvûd, Râşid-Billâh'ı tekrar hilâfet makamına getirmek istedilerse de Sultan Mesud onları yenilgiye uğrattı. Bir süre sonra da Râşid-Billâh öldürüldü (25 Ramazan 532 / 6 Haziran 1138).

Sultan Mesud'un Emîr Has Beg'e gösterdiği yakınlıktan rahatsız olan Şemseddin İldeniz, Emîr Kayser, Alp Kuş Günhar, Hâcib Tatar gibi kumandanlar sultanın yanından uzaklaşır Irak'a doğru yöneldiler. Halife, vâiz Muzaffer b. Erdeşir el-İbâdî'yi gönderip halkı rahatsız edici hareketlerden sakınmalarını istediysede dinlemediler. Kumandanların Melik Muhammed b. Mahmûd ile birlikte Bağdat'a gelmesi üzerine halife asker toplamaya başladı. Günlerce süren çatışmalarda çok sayıda insan öldü. Daha sonra halifeden özür dileyen kumandanlar Irak'tan ayrıldı.

Muktefî-Liemrillâh, Sultan Mesud'un ölümünün ardından (547/1152) daha rahat hareket edebileceği bir ortam buldu. Sultan Mesud'un yerine geçen Melikşah b. Mahmûd Sâlgîrd kumandasındaki bir orduyu Hille'ye sevketti. Ancak Sultan Mesud'un ölümünden sonra halifeden korkup Tekrît'e kaçan Bağdat şahnesi Mesud Bilâfî (Bilâl), Sâlgîrd'i hileyle öldürtüp şehre hâkim oldu. Bunun üzerine halife vezirini göndererek Hille'yi ele geçirdi; Kûfe ve Vâsıt da zaptedildi. Öte yandan Emîr Has Beg, Safer 548'de (Mayıs 1153) Sultan Melikşah'ı tevkif edip yerine kardeşi Muhammed b. Mahmûd'u sultan ilân etti. Aynı yıl Tekrît'i kuşatan Halife Muktefî başarılı olmayıp Bağdat'a döndü. Ertesi yıl Tekrît valisine gönderdiği elçi tutuklanınca üzerine sefere çıktı, fakat yine sonuç alamadan geri döndü (30 Rebîülevvel 549 / 14 Haziran 1154).

Mesud Bilâfî, Alp Kuş Günhar ve Türksek, Sultan Muhammed'i Irak üzerine yürümeye teşvik ettiler. İstekleri gerçekleşmeyince Mesud Bilâfî, Tekrît'te bulunan

MUKTEFÎ - LIEMRİLLÂH

Melik Arslanşah b. Tuğrul'u hapisneden çıkartıp sultan ilân etti. 30 Receb 549 (10 Ekim 1154) tarihinde Ba'kübâ yakınlarında yapılan savaşta halifenin ordusu yenildi. Ardından halife bizzat hücumla geçip Mesud Bilâfî, Alp Kuş ve diğerlerini tam bir bozguna uğrattı. Bağdat'a dönen halife, Mesud Bilâfî ve Türşek'in Vâsıt'ı yağma ve tahrip ettiğini duyunca Vezir Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'yi bir orduyla oraya gönderdi; vezir onları mağlup etti.

Irak Selçuklu Sultanı Süleyman Şah b. Muhammed b. Melikşah, Muharrem 551'-de (Mart 1156) Halife Muktefî-Liemrillâh'ın huzuruna çıkarak itaat arzedeceğine ve Irak'a saldırmayacağına dair yemin etti. Halife de onu "Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn" lakabıyla sultan ilân etti ve adına hutbe okuttu. Muktefî, Hemedan Meliki Melikşah b. Mahmûd'a haber gönderip Süleyman Şah'a itaat etmesini istedi. Melikşah bu teklifi kabul ederek 2000 süvari ile ona katıldı.

Süleyman Şah ile Melikşah, Azerbaycan Atabegi İldeniz'le birleşip büyük bir kuvvet oluşturdular. Sultan Muhammed b. Mahmûd, bu gelişmelerden haberdar olunca Musul Atabegi Kutbüddin Mevdûd b. İmâdüddin Zengî ve nâibi Ali Küçük'ten yardım istedi. Gelen yardımlarla Süleyman Şah üzerine yürüdü. Halife Muktefî'nin desteklediği Süleyman Şah'ın ordusu yenildi (Cemâziyelevvel 551 / Temmuz 1156).

Sultan Muhammed, bu olayın ardından Muktefî'ye haber yollayıp Bağdat'ta ve Irak'ın diğer şehirlerinde kendi adına hutbe okutmasını istedi. İsteği reddedilince Hemedan'dan Irak'a yürüdü. Kutbüddin Mevdûd ile Ali Küçük de yardımcı birlikler göndermeyi vaad ettiler. Sultan Muhammed, Zilhicce 551'de (Ocak-Şubat 1157) Bağdat'ı kuşatmaya başlayınca halk ciddi sıkıntılarla karşılaştı. Halife Bağdat'ın batı yakasının boşaltılmasını istedi. Sultan Muhammed ve Ali Küçük 20 Muharrem 552'-de (4 Mart 1157) harekete geçip Rakka yakınlarında durdular. 3 Safer (17 Mart 1157) günü meydana gelen şiddetli savaş sırasında birçok kişi hayatını kaybetti. Muharasına devam ederken İldeniz ve oğullarının Melik Arslanşah b. Tuğrul ve Melikşah ile birlikte Hemedan'ı istilâ ettikleri haberi geldi. Bunun üzerine Sultan Muhammed kuşatmaya son verip Hemedan'a hareket etti (24 Rebûlelevvel 552 / 6 Mayıs 1157).

Muktefî-Liemrillâh'ın 554 (1159) yılında yakalandığı ağır bir hastalıktan kurtulması Bağdat'ta bir hafta süren şenliklerle

kutlandı; ancak halife ertesi yıl vefat etti (2 Rebûlelevvel 555 / 12 Mart 1160). Buvéyhî istilâsından sonra Irak'ta tek başına hâkimiyet kuran yegâne Abbâsî halifesi olan Muktefî-Liemrillâh otorite sahibi bir kişiydi. Savaşlara bizzat katılmış, istihbarat için büyük paralar harcamış, Sultan Mesud'a söz vermesine rağmen siyasî hâkimiyet tesis etmeye çalışmıştır. Sultan Mesud'un onu halife seçmekle iyi bir iş yaptığını söylediği nakledilmektedir (İbnü'l-Esîr, XI, 44); diğer bir rivayette ise Muktefî'yi halife seçtiğine pişman olmuştur (Ebü'l-Ferec, II, 373). Muktefî-Liemrillâh, Sultan Mesud'un kız kardeşi Fâtıma Hatun, Mesud da halifenin kızı ile evlenerek Selçuklu ve Abbâsî hanedanları arasında akrabalık bağı kurdular. Muktefî'nin yerine oğlu Müstencid-Billâh geçti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 176, 256-257, 261, 273, 302-303, 328, 332, 343; *Azîmi Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler: h. 430-538* (trc. ve nşr. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 59-60; İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî, *Târîhu Meyyâfirîkin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Beyrut 1974, s. 37-38, 242-243; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, 60-197; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), II, 255, 271; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 76, 84, 91-97, 100-108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 169, 178, 195, 202-203, 213, 215, 218, 221, 226, 232, 254, 255-261; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/1, s. 37, 74, 82, 92, 174, 186, 224, 235-237, 256, 263, 265, 347; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 260, 264, 269; Ebü'l-Ferec, *Târîh*, II, 372-373, 394, 398; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî* (nşr. Muhammed İvaz İbrâhim Bek - Ali el-Cârim Bek), Mısır, ts. (Dârü'l-maârif), s. 275-281; Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârîh* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 115, 128, 138, 139, 140; Hindüşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1357 hş., s. 93, 299, 300, 303-306, 311; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), bk. İndeks; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi* (nşr. ve trc. Ali Öngül), İzmir 2000, I, 156-187; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr.*, V, 121, 127-129, 133, 150, 167-168, 175, 214; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 298-303, 386; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 26-27, 54, 63-64, 75-76; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 579-580; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, s. 8, 75, 77-79, 218; E. J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbasids of 11th and 12th Century Baghdad* (doktora tezi, 1998), The University of Michigan, s. 343-356; Gülay Ögün Bezer, *Begteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*, İstanbul 2000, s. 19, 39, 41, 44, 48; Faruk Sümer, "Mes'ûd", *İA*, VIII, 138-140; M. Th. Houtsma, "Muhammed", a.e., VIII, 481; K. V. Zetterstéén, "Muktefî", a.e., VIII, 576-577; a.mif., "al-Muktafi", *EL*² (İng.), VII, 543-544; Carole Hillenbrand, "Râshid", a.e., VIII, 439.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MUKTENÂ, Bahâeddin

(بهاء الدين المتنى)

Ebü'l-Hasen Bahâüddin el-Muktenâ Ali b. Ahmed es-Semmûkî (ö. 434/1042)

Dürzîlik'te peygamber derecesinde görülen "dört hudûd'un dördüncüsü (bk. DÜRZİLİK).

el-MUKTETAF

(المقتطف)

1876-1952 yılları arasında Beyrut ve Kahire'de yayımlanan aylık ilmi ve edebî dergi.

1876 yılının ortalarında Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden yeni mezun olan Ya'küb Sarrûf ile Fâris Nimr'in gayretleriyle kurulmuş ve toplam 121 cilt çıkmıştır. Derginin amacı öncelikle Avrupa'da meydana gelen çağdaş ilmi yükselişe ayak uydurmak, ilmi yenilikleri ve gelişmeleri yakından takip ederek modern bilim ve teknolojiyi Arap okuyucusuna ulaştırmaktır. Adı geçen kurucular, başlangıçtan itibaren konuların seçimi ve derginin geliştirilmesine büyük özen göstermişlerdir. İlim, edebiyat, sanat, fen, ziraat, ticaret, tarihî eser, çağdaş keşif ve icatlar gibi geniş bir yelpazede yayım hayatını sürdüren *el-Muktefaf* kısa zamanda yaygınlaşarak şöhrete kavuşmuş ve büyük bir okuyucu kitlesine hitap etme imkânı bulmuştur. Arapça dergiler içinde en uzun soluk olmasıyla da "Arapça dergilerin pîri" (şeyhu'l-mecellâti'l-Arabiyye) diye nitelendirilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in hoşgörüsünü fırsat bilen *el-Muktefaf* yazarları Osmanlı Devleti'nde temsil edilen şark hayatını ve Osmanlı sultanı ile onun valilerini eleştirmeye başlamışlardır. Daha sonra dergi Batı devletlerinde gerçekleştirilen yeniliklerle Batı'nın elde ettiği, ülkeleri Suriye'nin de ulaşmasını gerekli gördükleri yükselişe dikkat çekmeye, dolayısıyla kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak bu durum birçok Suriyeli'nin şiddetli tepkisini çekmiş, Osmanlı Devleti'nin meseleye el koymasına ve Suriye basınına kontrol altına almasına yol açmıştır. Bunun üzerine İngilizler'in Mısır'ı işgalini savunacak olan *el-Muqaattam* gazetesini çıkarmak üzere Lord Cromer'in yaptığı daveti fırsat bilen Ya'küb Sarrûf ile Fâris Nimr Kahire'ye göç etmiştir. *el-Muktefaf*'ın Kahire'deki ilk